

Ciril Kosmač
LOVIM POMLADNI VETER

Bralki, bralcu

Zalistaš v knjigo priljubljenega pisatelja, pa ne prepoznaš nobenega med 33 naslovi ali komaj katerega? Med nas, ki že leta in desetletja radi segamo po *Pomladnem dnevu*, *Baladi o trobenti in oblaku*, *Gosenici*, *Tantadruju* in drugih klasikah, zdaj stopajo še novele, ki jih je Ciril Kosmač (1910–1980) v treh desetletjih, od zgodnjih tridesetih do konca petdesetih let 20. stoletja, objavil samo v časopisih in revijah. Zakaj jih ni uvrstil v knjige, je pri nekaterih jasno, pri marsikateri ne. Tu so tako začetniški poskusi, v katerih pa na lepem naletimo na osupljivo izbrušen stavek, zrelo spoznanje in podčrtanja vredno modrost, kakor tudi dovršene novele z vsemi odlikami edinstvenega mojstra. Izkopane iz orumenelega tiska danes presenečajo tako dolgoletne Kosmačeve bralce kakor tudi njegove potomce, v prvi vrsti prvorojenko Nančo Kosmač Kogej, ki je pregovor o jabolku in drevesu potrdila z izjemnim poslušom za besede, znanjem tujih jezikov in nepogrešljivo pomočjo pri prelivanju očetovih besed na knjižne strani.

Čas je pravšnji za te zgodbe, težko bi bil primernejši. Dobrodošlo naključje je hotelo, da nas pisatelj z berljivim in vznemirljivim prepletom avtobiografske, spominske in esejistične pisave nagovori prav v času, ko je tovrstna proza še posebej priljubljena. Prav nič pa se ne moremo veseliti spoznanja, da so nam zgodbe o fašizmu, podjarmljenju svobode, begunstvu in uporju spet tako domače. Kosmač, oborožen s premnogimi izkušnjami, bo marsikoga spomnil, kdo je

koga napadal in kdo se je branil. Njegova beseda je edinstvena, njegova usoda pa je samo ena od mnogih na Primorskem, kjer so pod okupatorjevimi pestmi krvaveli že dve desetletji prej kot rojaki onkraj rapalske meje. Dovolj bo, če ugotovimo: v času vztrajnih poskusov sprevačanja zgodovine je tovrstno pričevanje iz prve roke neprecenljivo. Več ti bo, bralec, bralka, povedal pisatelj.

Zdaj pa samo še skicirajmo zemljevid za lažje potovanje po knjigi. Zgodb nismo razvrstili po času nastanka, ustreznjša je ubranost z divjim tokom Kosmačevega življenja in 20. stoletja, neločljivo povezanih, o čemer nekaj več lahko izveš v spremni besedi na koncu knjige. Sprotne opombe naj olajšajo razumevanje prebranega, v njih smo pojasnili tudi nekaj narečnih besed s Tolminskega, tako še živih kakor tudi že pozabljenih, ki pa jih pisatelj zdaj vrača v spomin. Njegove besede je bilo nemogoče restavrirati samo na treh mestih, saj so se rokopisi očitno izgubili, v časopisju pa je bil na delu tiskarski škrat. K sreči se je nasitil, ne da bi skazil pripoved in onemogočil bralni užitek.

Uvodoma te bosta nagovorili zgodbi, s katerima se je Kosmač v letu 1959 – svojem poslednjem leposlovnem plodnem – vrnil na začetek fašistične vladavine, s katero se je že zarana seznanil v rodni vasi Slap ob Idrijci. Tu so tudi *Medvejke*, ki jih večina kosmačeljubcev pozna prepolovljene in popreproščene v otroško, četudi še zdaleč ne nedolžno zgodbico, leto po pisateljevi smrti objavljeno v legendarni zbirki Čebelica. Zdaj so *Medvejke* po več kot šestdesetih letih od

objave v prvi številki *Dela* 1. maja 1959 in ponatisu istega leta v *Primorskem dnevniku* spet pred bralci – prvič v knjigi! – v celoti, dvakrat daljše in stokrat pretresljivejše.

Sledijo pričevanja in spomini na trpljenje v fašističnih jetnišnicah; Kosmač jih je izkusil v Gorici, Kopru, Rimu in Trstu. In bil z devetnajstimi leti najmlajši obtoženec na razvpitem prvem tržaškem procesu leta 1930. Zdaj, ob 100. obletnici požiga slovenskega Narodnega doma v Trstu in 90. obletnici ustrelitve bazoviških junakov, pisatelj v knjigi končno priča o tigrovskem boju za svobodo, v prejšnjem režimu po krivici potisnjenem v senco partizanskega, ki se mu je Kosmač prav tako pridružil. Pri izboru smo bili zelo odprti, vseeno pa smo presodili, da bi nekatera besedila knjigo vendarle preveč obtežila s ponavljanjem tem in motivov. Iz prvotnega nabora smo jih zato nekaj izločili, tudi *Božično noč v ječi*, ki so jo Kosmaču leta 1931 objavili v mladinskem listu *Naš rod* in mu tako odprli vrata v svet književnosti. Svoje jetniške izkušnje je kmalu zatem bolje ubesedil v drugih zgodbah, zbranih tukaj.

Iz več izborov je bralcem že dobro znana novela *Pot v Tolmin* s portretom očeta, knjiga pa prinaša še zgodbi z motivom umrle matere, tudi začetniško *Študenta Petra povest o materi*, s katero je mladi pisatelj pred skoraj devetdesetimi leti večkrat do solz ganil občinstvo na bralnih nastopih.

V razdelku *Na tujem se vsi znajdejo, doma nikoli*, ki smo ga kakor vse druge naslovili z njegovimi besedami, pisatelja spremljamo na poteh daleč od domače

doline, ki jo je v leposlovju zapuščal redko – pa spet ne tako redko, kakor smo bili prepričani doslej. Poudariti velja, da smo v knjigi zbrali le besedila, ki jih je objavil že sam, po neobjavljeni zapuščini nismo brskali. Izjema je črtica *Ivan odhaja* iz leta 1933, ki jo je dokončal in v želji, da bi jo objavil, poslal Božidarju Borku, kulturnemu uredniku časopisa *Jutro*; rokopis v Borkovi zapuščini hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

Vsaj desetletje je Kosmač očitno verjel, da mu bo uspelo sestaviti tudi kolektivni roman *Domovina na vasi*, pa je nanizal samo posamezne fragmente, ki povečini sicer učinkujejo kot zaokrožene novele. V izbor smo zajeli tudi nekatere, ki jih Kosmač najbrž ne bi uvrstil v roman o domači vasi pod fašizmom, s stalnimi liki iz *Domovine na vasi* pa lepo zapolnjujejo mozaik – na primer humoreska *Kovač in hudič* s prihodom vse prej kot običajnega župnika Teodorja Čarja na Slap, ki sta jo Kosmač in urednik Ivan Bizjak sprva uvrstila v izbor *V gaju življenja* (Mladinska knjiga, 1972), a jo je pisatelj tik pred izidom knjige izločil. Bizjak jo je objavil šele v *Mavričnem loku življenja* (Prešernova družba, 2007), s pojasnilom, da se je Kosmač takrat »odločil sprejeti mnenje nekaterih svetovalcev«, zdaj pa je čas za uresničitev prvotnega načrta in objavo zgodbe z »nesporno umetniško vrednostjo«. Da bi se potoki in potočki nikoli sestavljenega kolektivnega romana prvič zlili v knjigo, smo segli še v tretjo od štirih knjig Kosmačevega »zbranega izbranega dela« iz leta 1964 in iz nje potegnili noveli *V žagi* in *Težka nedelja*.

V predzadnji predal smo položili tri zgodbe iz vojnega in povojnega časa. *Prebujenje* z opogumljajoče zgodnjim in silovitim jugoslovanskim uporom naci-fašizmu je uspeh želo v izborih partizanske proze, a ga Kosmač ni uvrstil v nobeno svojih knjig, posebno presenečenje pa je doslej povsem prezrt *Osnutek za daljšo zgodbo*, ki kljub sramežljivemu naslovu pri-naša daljšo, razvejano in precej dodelano pripoved s pisateljevimi spomini na begunska leta v Franciji in presunljivim portretom še enega njegovega, doslej povsem neznanega »vaškega originala«.

Kosmač je doživel in preživel veliko in preveč, vendar ni bil temačen, črnogled pisatelj. V epilogu k *Tantadruju* v nočni viziji uzre konec sveta, zaledenelo veselje, pospremljeno z zadnjim zateglim človeškim krikom – pa v zadnjih vrsticah sunkovito preseka mračno prerokbo, veselo poskoči in tiho zapoje s svojim junakom. Tudi nas je na lepem zmrazilo ob misli, da bi knjigo sklenili s strašno *Zgodbo o razboj-nikih in sodniku*. K sreči je z naslovne strani orume-nelega časopisa *Slovenski poročevalec* pot v knjigo našel še pisateljev uvodnik iz prve številke leta 1956, novoletno voščilo, ki pa je veliko več kot priložnostni časnikarski nagovor bralk in bralcev. Knjigo svoje domovine pišemo vsi, potrudimo se in jo napolnimo z mislimi in dejanji, vrednimi človeka, nam pravi pi-satelj, ki mu lahko verjamemo. Za njim je trnova pot, ki jo je prehodil pokončno – in z nasmehom, ki vliva upanje.

V razžaljenem otroškem srcu

Ozimina 1959

I

Nekatere zgodbe so skoraj neverjetne. Zvenijo kakor bridke pravljice. Tudi ta bo takšna. A naj le bo. In če jo bodo nekoč res brali samo kot pravljico, potem bodo takrat otroci lepo živeli na tem lepem svetu.

Zgodilo se je na Tolminskem, in to v tistih časih, ki že današnjemu mlademu rodu dišijo po davnini, čeprav smo mi, ki smo vendar še živi, v njih preživeli svoje otroške dni in svojo prvo mladost.

Bilo je dvaindvajsetega leta, komaj nekaj dni po fašističnem pohodu na Rim. Bil je oktober in bil je zlat, tako zlat, da je pozlatil vso dolino. Zlata so bila koruzna stebela, ki so v zlatem vetru šumela na osamelih njivah, zlata je bila suha trava ostnica, ki je v skopih šopih šelestela po nepokošenih gmajnah, zlato je bilo sadno drevje, zlato so bili vsi listnati gozdovi – in zlata so bila tudi nabrekla zrna ozimine, ki so skrita ležala v jesenski zemlji.

Vse je bilo zlato. A najbolj zlata, strašno zlata, je bila rdeča kri, ki je tekla pred Modrijanovo gostilno. Kaplje, ki so kapljale na pločnik, so se razlivale v temno rdeče makove cvetove, ki so se hitro sušili, v smrti počrneli. Kaplje pa, ki so kapljale na cesto, so se kakor debela, nabrekla, živa zrna življenja zasvaljale v prah in izginile: bile so prav kakor zlata zrna

ozimine, ki padejo na jesensko zemljo in se skrijejo, da se pozimi v hudem mrazu utrudijo in poženejo s pravo močjo, ko pride pomlad ...

II

Tudi tisto jutro me je že ob zori zbudil Modrijanov hlapec. V naši samoti nismo bili vajeni tujih glasov, posebno pa ne tako bobnečega in zateglega, kakršen se je valil iz širokega prsnega koša hlapca Ceneta. Vpil je že tri dni. Moj oče je rekel, da vpije, kakor bi klical k puntu, sosedova Katra, ki je bila že stara ženska, pa je rekla, da vpije, kakor bi klical k vstajenju za sodni dan.

Še v polsnu sem se spomnil, kdo vpije. Oddahnil sem si, ker ni bilo nič hudega, toda bobneči glas, ki je iz daljave butal skozi okno, je tako neprijetno odmeval v mojem srcu, da sem se kmalu popolnoma zdramil. Vstal sem in se nekaj časa brezglavo motovilil okrog hiše, potem pa sem stekel k potoku Skopičniku, da bi videl, ali je ponoči kanilo s stare tepke še kaj zapoznelih trdic. Našel sem štiri. Tri sem obrisal ob hlače in jih spravil v žep, da bi jih nesel s sabo v šolo, najbolj obtolčeno pa sem lahko takoj pojedel. Opral sem jo v potoku, se vrnil k tepki, se naslonil na raskavo deblo, grizel pusti sadež in gledal čez reko, kjer je Cene vihtel bič in divje vpil nad konji, ki so le s težavo vlekli voz debelega kamenja po mehkem travniku. Opazoval sem ga z mrkim pogledom, zakaj jezen sem bil tudi nanj, čeprav sem si prigovarjal, da

se Cene ne zaveda, kaj počenja, ker smo ga imeli za človeka nekoliko kratke pameti in naglušnega srca.

Že ves teden se je onstran reke razlegalo moško vpitje in zamolklo udarjanje sekir in težkih, okovanih batov. Trgovec in gostilničar Modrijan, ki je bil hkrati tudi največji vaški posestnik, je na gornjem koncu svojega velikega travnika gradil bran. V prod in še dva ali tri metre v strugo so zabijali debele pilote, jih povezovali z dolgimi hlodi ter nato vse skupaj zatrpavali in obkladali z vrbjem, jelševjem in drugim protjem. To delo so končali pred tremi dnevi, zdaj pa je hlapec Cene vozil kamenje in z njim oblagal bran. Mudilo se je, zakaj vreme se lahko obrne; s prvim deževjem pride povodenj, bran pa mora biti dobro obtežen, da ga reka ne bo izruvala in odnesla, temveč da bo nad njim puščala grušč, na dolgemrodu pod njim pa drobnejšo naplavino. Spomladi bo tam že pognalo mlado vrbje in jelševje, ki se bo v treh letih tako razraslo in nalovilo toliko rodovitne zemlje, da bo Modrijan vrbje in jelševje iztrebil in tako razširil svoj travnik za novih deset metrov. In potem bo seveda zgradil nov bran. Tako je namreč branil svoj travnik. Oče mi je povedal, da je bil zdaj že dvakrat širši, kakor je bil pred dvajsetimi leti, ko je Modrijan prejšnjega lastnika pognal na boben.

Toda reka mora imeti svojo strugo. In ker jo je Modrijan odganjal s svojega sveta, je morala trgati svet na naši strani. Nam ni delala velike škode, ker tok še ni imel dovolj moči, zato pa je Ravničarju raztrgala in odnesla že več kot polovico travnika. Tekla je že

prav ob njegovih treh topolih. Pri teh topolih pa sem bil tudi jaz prizadet.

Ravničarjevi topoli niso bili samo najvišji in najmogočnejši, kar sem jih poznal, bili so še vse več – bili so moji velikani. Ko sem namreč prvič slišal o velikanih, sem takoj pomislil, da morajo biti tako veliki in mogočni, kot so Ravničarjevi topoli. Ko sem kasneje sam prebiral pravljice, je ta podobnost postajala bolj in bolj živa. Sčasoma sem se tako vživel, da sem v topolih res videl velikane, seveda samo dobre in pravične velikane.

Kako rad sem zahajal k njim! Kadar sem šel v šolo, sem zmeraj šel mimo njih. In če sem le utegnil, sem splezal nanje, najrajši na srednjega, ki je bil najlepši in najvišji. Zibal sem se v vrhu in sanjal predrzno lepe sanje, kakršne lahko da samo samotna višina. A sanjal sem tudi o maščevanju, o strašnem maščevanju, kakršno se lahko porodi samo v razjarjeni, ponižani in preplašeni otroški duši. Sanjal sem, kako bom s svojimi tremi velikani krenil po dolini ter pognal vse tujce, vse domače izdajalce s Čelarjevim Benitom vred, in tudi Modrijana, ki mi je bil tako zoprn, tako strašno zoprn.

Zdaj pa se je mojim velikanom bližala zadnja ura. Oče je rekel, da jih bo izpodkopala prva velika povodenj. Zato sem iz dna duše zasovražil Modrijana. In jezen sem bil tudi na hlapca Ceneta, ki je vozil kamenje na bran.

»Oh, da bi mu težak kamen padel na nogo in mu zmečkal prste!« sem glasno ponavljal svojo grdo željo.

A moja želja ni bila uslišana. Cene je srečno zvalil vse kamenje z voza, potem pa je počil z bičem in tako zavpil, da sta konja kar poskočila.

»Oh, da bi se mu splašila!« sem od gorečnosti skoraj zakričal.

Cene je še enkrat zavpil in konja sta se umirila. Potem je vtaknil bičevnik za srajco, se z njim popraskal po hrbtu ter korakal za vozom, ki je neslišno drsel po zelenem travniku. Medtem sem nevede pojedel tudi ostale tri tepke. Jezno sem odvrigel zadnji pecelj in stekel domov. Oprtal sem si brento z mlekom, vzjel šolsko torbo in odhitel proti vasi.

Šel sem seveda mimo topolov. Zelena otava pod njimi je bila gosto posejana z blede rumenimi listi, kakor bi s topolov padlo na tisoče zlatih src. Bilo je še zgodaj, zato sem splezal na srednjega. Zibal sem se v vrhu in s tako trpkjo, brezupno jezo sanjal o maščevanju, kakor bi slutil, da je to zadnjič.

Ko sem se spustil na tla, sem stopil na rob brega, ki ga je reka izpodjedala. Tedaj sem prvič opazil, da je prišla že do topolovih korenin. Oglodane, vse bele kot brezkrvne utopljenčeve roke so se zibale v deročem toku. Tako čudno me je stisnilo pri srcu, da sem se kar obrnil in skoraj stekel proti vasi.

Vas je bila skoraj prazna, kakor je bila zmeraj prazna v tistih nemirnih, hudih časih. Ravničar pa je seveda stal na mostu. A to ni bilo nič čudnega, zakaj Ravničar je stal na mostu že dvajset let, poleti in pozimi, v soncu in dežju, v vročini in mrazu. Veljal je za nesrečnika in čudaka, toda vsi so ga spoštovali. V mladosti se je bil tako zagledal v Kraljičkovo Otilijo,

da je skoraj ponorel, ko mu je mati odločno povedala, da bo bajtarska hči lahko prišla v hišo šele po njeni smrti. In res je prišla šele čez sedem let, ko je Ravničarica umrla. Žaloval je še leto dni, kakor se za materjo spodobi, potem pa je bilo veliko ženitovanje. Tri dni in tri noči sta Tone in Tilka gostila in plesala, četrti dan je Tilka legla, sedmi dan jo je stisnila pljučnica, deveti dan so jo pokopali. Ravničar je bil tako izgubljen, da ga niso pustili niti k pogrebu. Nekaj dni so ga možje varovali, da si ne bi storil kaj hudega, toda pomiril se je zelo hitro, in pomiril se je tako popolnoma, kakor bi tudi sam umrl. Onemel je in se zaprl vase. Pustil je vnemar kmetijo in sebe. Ure in ure je stal na mostu, si otipaval čire na umazanem vratu ter nepremično strmел po dolini navzgor: strmел je v reko, ki se je penila čez jez, strmел je v vodno gladino nad jezom in strmел je v svoje tri visoke topole, ki so stali prav sredi doline. Večkrat sem se spraševal, kaj pravzaprav tako globoko premišlja, zakaj takrat sem bil star šele dvanajst let in še nisem vedel, da

vse misli izvirajo iz ljubezni ene,
in ker ponoči v spanju so zastale,
zbude se, ko spet zarja noč prežene.¹

Vedel pa sem, da ima svoje topole zelo rad in da je ponosen nanje, zato se mi je tisto jutro prav posebno zasmilil. Počasi sem stopil na viseči most, ki je tako

1 Tretja kitica Prešernovega Sonetnega venca. (Če ni navedeno drugače, so vse opombe uredniške.)

rad zaškripal pod vsako težo, in tiho bosopetil mimo Ravničarja, da me ne bi slišal. Pa me je slišal. Obrnil se je, me pogledal s svojimi velikimi modrimi očmi in skoraj neslišno šepnil vame:

»Pobček moj, ali si šel mimo topolov?«

Prikimal sem brez besede.

»Ali je voda že prišla do njih?«

Odkimal sem.

»Še ne?« si je rahlo oddahnil. »Ampak nekaj korenic se pa že vidi, kaj?«

Prikimal sem, ker se mu nisem mogel zlagati.

»V vodi se zvijajo, kajne? Kakor žive žilice?« je bolj tiho zašepetal in mi pred obrazom pomigal s svojimi dolgimi črnimi prsti.

Požrl sem slino in rahlo prikimal.

»Ugonobil mi jih bo! Vse tri!« je vzdihnil z grobnim glasom in se spet zamaknil po dolini.

Bilo mi je tako težko pri srcu, da sem kar stekel naprej. V mlekarni sem oddal mleko, potem pa sem počasi krenil proti šoli. Modrijan je postopal po pločniku pred svojo hišo, si tlačil tobak v nos, kihal v sonce, glasno hvalil Boga za milost in zdravje ter mimogrede s svojim zoprnim sladkobnim glasom ogovarjal otroke, ki so hiteli v šolo.

»Oho, zdaj gre pa bukovška² bistra glavica, glavička!« je poskočil, ko me je zagledal. »Povej, ali si videl našega Cenčka, ali si ga videl?«

Jezno sem stisnil ustnice, kratko prikimal in odločno stopil naprej.

»Ali vozi kamenje, ali vozi kamenčke?«

2 Ciril Kosmač je bil iz Bukovce na Slapu ob Idrijci.

Spet sem samo kratko prikimal.

»Ali res pridno vozi, res pridkano?«

Molče sem zmignil z rameni in se še bolj podvival.

»Lumpek ti grdi!« Zakaj pa ne odpreš svojega ključna, zakaj ne odpreš ključka?« je sladkobno vzkliknil Modrijan in me prijel za uho. »Le počakaj, le počakaj!« mi je požugal in me obrnil proti trgovini. »Dal ti bom cedelo,³ cedelico, pa ga boš odprl!«

»Ne bom!« sem zarevsal, se mu iztrgal in stekel po cesti.

III

Ko sem se opoldne vračal iz šole, jezen in potr, Modrijana ni bilo pred hišo. Ravničar pa je seveda še stal na mostu. A zdaj ni bil sam. Pri njem je stal naš sosed, stari Temnikar. Z debelim kazalcem je odsekano streljal vanj in zelo živo govoril. Razveselil sem se ga, ker sem mislil, da bova šla skupaj domov. Toda ko sem se ustavil, je samo sitno zamahnil z roko, češ naj grem kar naprej, ter se spet obrnil k Ravničarju.

Bila sva prijatelja in imel me je res rad. Še nikdar me ni bil tako grdo odslovlil, zato sem bil seveda užaljen. Našobil sem se in počasi odšel po mostu. Predem sem zavil na kolovoz, sem se še enkrat z očitkom ozrl, toda Temnikar se ni zmenil zame. Spet je s kazalcem streljal v Ravničarja in zelo živo govoril. Prej me ni zanimalo, o čem govori, zdaj pa, ko me je od-

3 Bonbon.

gnal, me je prijela radovednost. Moralo je biti nekaj nenavadnega, in ker nisem smel poslušati, celo nekaj takega, kar ni bilo za otroška ušesa. Tudi to me je malce jezilo, a sem ponosno zmignil z rameni. Potem pa sem se prav otroško škodoželjno nasmehnil, ker sem se spomnil, da ni še vse upanje izgubljeno.

»Nemara bom pa izvedel, kaj imata!« sem si rekel. »Če je res kaj nenavadnega, bo Temnikar verjetno povedal Skopičniku. Samo zamuditi ga ne smem.«

Ubral sem jo torej hitro domov. Opravil sem pri hiši, kar sem moral opraviti, potem pa sem vzel Gregorčičeve pesmi, odklenil naše tri kravice ter jih gnal na pašo k potoku Skopičniku. Krave so po svobodni volji mulile mehko otavico, sam pa sem se zleknil na obronek in se zamaknil po dolini. Še danes vidim in čutim, kako je bilo lepo, do bridkosti lepo. Gozdnata pobočja so bila temno zlata in po njih so kakor zadnje jesenske rože cvetele rdeče strehe redkih, skritih hiš. Dno doline pa je bilo otavno, blago zeleno in po dolgem razdeljeno z vijugastim pasom srebrne reke in ravno črto bele ceste. In prav iz srede tega zelenega dna so kipeli kvišku trije Ravničarjevi topoli. Izgubili so že dobro polovico orumenelih listov, zato so bili videti še bolj vitki in še višji; in v daljavi so stali popolnoma negibno, kakor bi bili samo narisani na rahlo zasoplo, tiho prosojnost oktobrskega sončnega popoldneva.

In to tiho prosojnost je hlapec Cene razbijal s svojim bobnečim, zateglim vpitjem. Jezno sem se ozrl čez reko. Cene zdaj ni bil več sam. Za vozom se je zibal tudi Modrijan. Ko sta prišla do branu, je pustil Ceneteta, da je valil kamenje z voza, sam pa je odracal

po dolgem, belemrodu. Stopal je po debelih okroglih kamnih, krilil z rokami, se zibal in nerodno lovil ravnotežje.

»Oh, da bi se prekucnil!« sem si zaželel iz vsega srca.

Pa se ni prekucnil. Srečno se je prizibal do reke, počepnil in odložil klobuk. Umil si je roke in si previdno zmočil svetlo plešo. Potem je vrgel tri kamenčke po vodi, si obrisal roke v rdeč robec, ponjuhal tobak, pogledal v sonce in dvakrat zapovrstjo kihnil. Po presledku je kihnil še enkrat, stresel z glavo kakor konj, pobral klobuk, segel v žepe in se ozrl okrog sebe, če ni nemara česa izgubil, ter se šele nato počasi premaknil. Stopil je samo nekaj korakov in spet obstal; pogledal je čez reko proti Temnikarjevemu travniku, si zasenčil oči in nato pomahal s klobukom.

Tudi sam sem se ozrl po našem bregu in takoj zagledal Temnikarja, ki je s sklonjeno glavo in z rokami na hrbtu prihajal po svojem travniku. Stekel sem k Skopičniku in po stari navadi hitro splezal v košato vrbo, ki se je nagibala prav nad tistim majhnim slapom, kjer je Temnikar zajemal vodo ter posedal na velikem kamnu, pljuval tobačno slino v tolmun in se pogovarjal s potokom.

Temnikar je bil tudi nekoliko čudaški in samosvoj starec, kakršni so možje bistre glave in občutljivega srca, ki živijo in se postarajo v samotah. Zmeraj se je glasno pogovarjal sam s sabo in s stvarmi okrog sebe. Posebno rad se je pogovarjal s potokom Skopičnikom, kamor je vsako jutro in vsako popoldne zahajal z modrim dvolitrskim loncem, da se je napil

dobre vode ter si v samoti ohladil telo in dušo, kakor je sam govoril.

Kmalu sem zaslišal njegove težke korake. Prišel je po kolovozu, obstal pri potoku in se izpod čela ozrl čez reko za Modrijanom, ki se je spet nerodno zibal po svojem produ.

»Da bi se le prekucnil, hudič pogoltni!« je raskavo zategnil. Pomolčal je, kakor bi čakal, da se bo Modrijan res prekucnil, potem pa je zaničljivo pljunil proti reki in zagrmel: »Fej! Še čez vodo smrdi po sleparju! ... In po morilcu! Zdaj tudi po morilcu!« je pribil s temnejšim glasom in še enkrat pljunil. Potem je zmajal z glavo, jezno zamahnil z modrim piskrom in stopil pod mojo vrbo.

Najprej si je umil obraz in se napil vode. Potem je sedel na svoj kamen in si potisnil v usta pest svežega tobaka. Tedaj sem vedel, da bo povest, kakor sem rekel njegovim samogovorom.

Temnikar je pomlel s čeljustmi in pljunil v tolmun. Nato je glasno zajel sapo, pokazal s palcem čez ramo proti reki in začel.

»Ali ga vidiš, Modrijana? Že spet gradi bran. Ravničarju bo požrl še kos travnika. Pa kaj travnik! Topole mu bo požrl ... O, jaz bi mu že pokazal, hudiču pogoltnemu!« je zagrmel in stisnil pesti. »Toda Ravničar! ... Ravničar je pač Ravničar!« je onemoglo vrgel roke od sebe. »Tudi danes sem govoril z njim. Na mostu je stal, buljil proti svojim topolom in stokal:

– Ugonobil mi jih bo! Prva povodenj jih bo izpodkopala!

– Oh, nemara pa še ne! sem rekel. A rekel sem samo za tolažbo ... Veš, da ti povem, tisti topoli niso samo topoli. To so Ravničarjevi sinovi, njegovi sinovi s Tilko, ki jih ni bilo. Ime jim je Janez, France in Tone, po vrsti in z njegove strani ... O, če bi ljudje to vedeli, bi se smejali. Ljudje so pač ljudje: takšnih reči jih je sram. Pa saj je tudi Ravničarja še toliko sram, da je povedal samo meni. In šele lansko jesen, ko se jim je voda približala. ‚Veš, Jernej,‘ mi je rekel, ‚ko sva se s Tilko jemala, so bili tisti topoli še prav majhni. Toda bili so ravni in rasli so tako lepo skupaj, da sem ji neki večer rekel: Tilka, takele tri sinove bova imela ... ‘ No, pa jih nista imela. Tilka je že na poroki umrla. On pa je tudi po smrti živel z njo. In ker je živel z njo, so mu v mislih živeli in rasli tudi sinovi. Rasli so in zrasli ... zrasli s topoli ... Tako je to, fant moj hladni! Hudo je! A dobro je, da tega nihče ne ve. Tudi jaz lahko povem samo tebi, ker nimaš jezika. A če bi ga imel, bi molčal kot grob. Takšne reči, ki jih dolgočasni fajfarji ne razumejo, je treba odnesti v grob. V grob!« je pribil in se nato previdno ozrl okrog sebe.

Mene, ki sem čepel v vrbi, je pri zadnjih besedah kar zbolelo pri srcu. Vedel sem, da grdo grešim, ker skrivaj poslušam to veliko, čeprav še nerazumljivo skrivnost. Če bi se bilo dalo, bi se bil umaknil. A se ni dalo, da se ne bi izdal. To pa bi bilo zame še huje.

Temnikar je z modrim loncem zajel vodo in pil. Potem si je spet potisnil tobak v usta, se zamaknil v potok in nadaljeval:

»Tako je torej s topoli, da boš vedel! ... In zdaj te vprašam, ali je kaj čudno, če je zavrelo tudi v meni? Nekaj časa sem Ravničarja tolažil, potem pa sem žolčno zarogoviliz:

– Tone, tudi Modrijana bo hudič pobral!

– Kdaj pa? je obrnil vame svoje debele, mokre oči.

– Če prej ne, ko pride vojna! sem rekel.

– Vojna takih zlodejev ne pobere! je žalostno odkimal.

– Ga bo pobrala pa revolucija! sem butnil vanj.

– Revolucija? me je spet debelo pogledal. Ali misliš, da bo prišla tudi revolucija?

– Bo! sem pribil. Saj mora priti! Drugega ne kaže! Prišla bo kakor povodenj!

Ravničar pa kakor Ravničar, vpraša prav nedolžno in neumno:

– Kako kakor povodenj?

Zasukal sem oči, potem pa sem zajel sapo in sem mu razložil:

– Revolucija je kakor povodenj. Ena kaplja dežja in še ena kaplja in še ena, pa je curek. Potem pa curek in še eden in še eden, pa že teče kakor studenček. Potem pa studenčki v studence, studenci v potoke, potoki v reko, reka pa čez bregove, in tukaj je povodenj, ki vse opere in vse obriše!

Tako sem rekel in zajel sapo, da bi povedal naprej. Moj Ravničar pa ti zastoka:

– Vse. Tudi topole ...

– Kristus nebeški! sem poskočil. Bil sem jezen, ker me ni poslušal, kakor je treba. Ne skakaj mi v besedo, ker še nisem končal! sem rekel. In potem sem mu

obrazložil naprej: Z revolucijo pa je tako. Ena krivička in še ena krivička in še ena, pa je krivica. Potem pa ena krivica in še ena in še ena, pa je huda krivica. Potem pa ena huda krivica in še ena huda krivica in še ena, pa je strašna krivica. In potem ena strašna krivica in še ena in še ena, pa je nečloveška krivica. Ko pa se nečloveške krivice naberejo, se zberejo kakor vode. Tedaj zahrumi in se začne valiti, in tukaj je revolucija, ki pobriše vso človeško grdobijo! ... Vidiš, tako je to! In takrat bo šel tudi Modrijan. Visel bo!

– Da bo visel? me je debelo pogledal. Potem ti pa spet neumno zine: Kdo ga bo pa obesil?

– Kdo? sem sitno zmignil z rameni. Revolucija ga bo! Jaz že kar vidim. Jesen bo. Prva burja bo brila. Vsa vas se bo zbrala. Na obeh straneh ceste bomo stali, dedci in babe, otroci in starci. Modrijan pa se bo bos in v sami srajci opotekal sem in tja, se križal, si lomil roke in rotil na obe strani: ‚Kristjani, kristjančki! Duše, dušice! Ljudje božji, božjički, usmilite se me! Usmilite se me! ...‘ Pa bomo vsi molčali. Nihče ne bo zinil in nihče ne bo niti z mezincem ganil zanj.

Ravničar me začudeno gleda, pa mu pribijem:

– Tako bo!

Tako bo, počasi prikima. Nato pa vpraša kakor otrok, ki hoče vedeti vse do konca in še naprej: In potem?

– Potem? sem vrgel roke od sebe. Potem bo visel, in amen!

– Visel, in amen, je zamrmral. Potipal si je svoje čire na vratu, se zamislil in spet zastokal:

– Toda takrat mojih sinov, mojih topolov, že ne bo več! ...«

Temnikar je utihnil in se zamaknil predse v tolmun. Nisem se čudil, da je onemel. Zadnje Ravničarjeve besede so tudi mene prizadele, zato sem napeto čakal, kaj bo Temnikar odgovoril. Dolgo je molčal, potem pa je vzdignil glavo, se obrnil k potoku in vzdihnil.

»Hudo je, kadar je zares hudo! Hudo, dragi moj! ... Pa saj ti ne veš, kaj je smrt, ker boš zmeraj živel! ... Smrt, fant moj, je smrt! In kdor jo iz jeze in sovraštva po nemarnem jemlje na jezik, ta je ... ta je v srcu slep in gluha ... ta sploh nima srca ... ta je revež in trpin! ... Tako je! A so tudi taki ljudje! Pa pustiva zdaj to, ker je le preveč grdo!« je zamahnil z roko. Popil je požirek vode, kakor bi si hotel splakniti usta, in spet sedel. »Ti zdaj meni rajši povej, kaj bi na to rekel. Kaj bi rekel na Ravničarjeve besede? ... A? ... No, kaj misliš, da sem jaz rekel? Saj vem, da ni bilo prav, ker je bilo zanj prehudo. Toda v meni je tako zavrelo od žalosti in jeze, da sem izbruhnil.

– Veš kaj, Tone! sem rekel. Če bi bil jaz ti, bi topole posekal, mu jih pripeljal pred hišo in mu rekel: ‚Na, tukaj jih imaš, hudič pogoltni, pa jih požri!‘

– Posekal? se je stresel Ravničar, kakor bi smrt švignila mimo.

– Posekal! sem z jezo pribil. A ti jih seveda ne boš! Kje pa! Če bi ti to storil, bi bila pa res prava revolucija!

– A? ... je zevnil vame.

– A! sem pribil. A! ... Toda ti še z mezincem ne boš ganil! Ti boš stal na mostu, gledal in čakal. Gledal in

čakal boš, da ti ta hudič podre topole ... da ti ugonobi sinove! ... Jaz pa ne bi čakal! ...«

Pri teh besedah se je Temnikar odločno udaril s pestjo po prsnem košu. Gledal sem ga kot pravega junaka. In bil sem mu celo nevoščljiv, ker se mu je porodila tako velika maščevalna misel. Čakal sem, da bo rekel še kaj krepkega. Toda Temnikar je počasi zlezal vase in dolgo molčal. Potem je onemoglo razširil roke in si tiho rekel:

»Ali pa bi prav tako gledal in čakal ... Kdor ni skušil, ta ne ve! ... Vsak le sam ve! ... In še sam ne ve ...«

Vstal je, se spet umil in si natočil vode v lonec, da bi jo nesel s sabo domov. Vedel sem, da je povesti konec. In ta konec je bil spet žalosten in meni nerazumljiv.

Previdno sem splezal še više in skozi krošnjo vrbe pogledal po dolini. Zamaknil sem se v topole. Zdaj niso bili več moji velikani. Zdaj so bili trije Ravničarjevi sinovi. Janez, France in Tone. Moja bujna otroška domišljija je tako hitro delovala, da sem kmalu zagledal tri postavne fante. Stopili so pred moje oči, tako živi in tako znani, kakor bi jih že dolgo srečeval vsak dan. Gledal sem te fante, a skozi me sem videl tudi tri topole, ki so tako negibno stali sredi doline. Nenadoma pa se mi je zazdelo, da se prvi maje. Priostril sem pogled, a tedaj se je že nagnil in se zrušil.

»Temnikar! Temnikar!« sem zakričal ves iz sebe in kar švignil z vrbe. »Jih že seka!« sem zavpil, zdrsnil po mokrem kamnu in se pognal pred Temnikarja.

Moje vpitje in moja nenadna pojava sta ga tako presenetila, da je z obema nogama stopil v tolmun. Zbegano me je pogledal in zagrmel:

»Kaj pa je?«
»Jih že seka!« sem spet zakričal. »Svoje sinove seka!
Poglejte!« sem planil na noge in se pognal izpod vrbe.
Temnikar je priletel za mano na kolovoz.

»Poglejte! Poglejte!« sem razburjeno kričal vanj in
kazal po dolini. »Ali vidite? Samo dva!«

Temnikar je odprl usta, počasi vzdignil roke in
vzkliknil:

»Tristo hudičev! Saj to je ... to je –«

»To je revolucija!« sem rekel ponosno in z vso
svojo otroško gorečnostjo.

Temnikar me je premeril s čudnim pogledom.
Potem pa je brez besede vtaknil svoj modri lonec v
vrbje in naglo krenil proti Ravničarjevemu travniku.
Molče sem šel za njim.

Ko sva prišla na travnik, sta Ravničar in grobar
Martin Kapun klečala pri drugem topolu in ga žagala
z veliko žago počeznico.

»Tone!« je hripavo vzkliknil Temnikar. »Tone! Kaj
pa delaš?«

»Požagala jih bova,« je mirno povedal Ravničar,
ki se mi je zdel popolnoma spremenjen. Bil je videti
zdrav in močan. In tudi čist. Prav nič več ni od njega
zaudarjalo po prepotenih cunjah in gnojnih čirih.

Temnikar je pomolčal, potem pa je v nekakšni za-
dregi rekel:

»Tone ... saj nisem tako zares mislil ...«

»Jaz pa sem zares premislil,« je odvrnil Ravničar.
»Premislil sem, da bo le prav, če jih sam požagam ...«

»Seveda, seveda,« je prikimal Temnikar. »Toda ...
kaj pa boš z njimi?«

»Jih bom že prav obrnil,« je odgovoril Ravničar.
»Nič se ne boj.«

Temnikar je zmajal z glavo in nato tiho vprašal:

»Tone, ali res misliš?«

»Mislim,« je prikimal. »Zato se mi pa mudi.« Obrnil se je h grobarju in rekel: »Martin, dajva!«

Žaga je spet zapela. S Temnikarjem sva negibno stala in molče gledala, kako je padel drugi topol. Bolj in bolj je drhtel, potem pa se je počasi nagnil in se naglo zrušil. Ko je bil na tleh, so se veje še enkrat vzdignile, kakor bi topol vzdihnil, nato so se počasi polegale in topol je mrtvo obležal. Ozrl sem se v Ravničarja. Stal je nepremično in strmel v topol. Potem pa je z obema rokama potegnil dvakrat čez čelo in čez oči, se hitro obrnil, pobral sekuro in mirno rekel grobarju:

»Zdaj pa še zadnjega, Martin, kar dajva! Še nocoj jih morava oklestiti in razžagati.«

»Zakaj pa?« je mračno zagodel mrki grobar. »Še mrlič lahko čaka tri dni.«

»Ti pa ne bodo!« je odkimal Ravničar in se napotil k zadnjemu topolu.

Temnikar, ki je ves čas nekaj premleval, je stopil za njim. Položil mu je roko na ramo in rekel z globokim in zelo toplim glasom:

»Poslušaj, Tone –«

Ravničar je uprl vanj svoje velike, mokre, modre oči in skoraj samo zašepetal:

»Jernej, lepo te prosim, pusti me zdaj pri miru! ... In ne bodi hud! ... Saj me razumeš?«

»Razumem, razumem ...« je zagolčal Temnikar, spustil glavo, prekrižal roke na hrbtu in se obrnil proti domu.

Ravničar je pogledal kvišku po topolu in ga pobožal po raskavem deblu. Potem je odstopil za korak, visoko zavihtel sekiro in zasekal vanj. Udarec je tako globoko odjeknil v meni, da me je kar zbolelo. Vzdrhtel sem in stekel za Temnikarjem.

IV

Tista noč je bila zelo dolga, nemirna in polna nejasnih sanj. Sanjal sem o topolih, o Ravničarjevih sinovih, o Ravničarju, o Temnikarju, o črnih fašistih in o Modrijanu, ki se je bos in v sami srajci opotekal po cesti, hlapec Cene pa je nad njim vihtel bič in vpil na vse grlo:

»Hi! ... Hoj! ...«

In zbudil me je prav hlapec Cene, ki je vpil nad konji onstran reke. Vstal sem in se podvical v vas. Prišel sem bolj zgodaj kot druge dni, a vendar sem zamudil. Pred Modrijanovo hišo je bilo že zelo veliko ljudi. Na pločniku so ležali razžagani topoli. Modrijan je stal v vratih, si lomil prste in strmel v Ravničarja kot uroččen. Ravničar pa je s kazalcem streljal vanj in govoril z grobnim glasom:

»Jesen bo. Prva burja bo brila. Vsa vas bo zbrana. Na obeh straneh bomo stali. Ti pa se boš bos in v sami srajci opotekal po cesti, se križal, si lomil roke in nas rotil: ,Kristjani, kristjančki! Duše, dušice! Ljudje

božji, božjički, usmilite se me! Usmilite se me! ...‘ Pa bomo vsi molčali. Nihče ne bo rekel zate niti besede, kakor je tudi zdaj ne rečete!« Pokazal je z roko na ljudi, ki so molče in nepremično stali na cesti, nato se je spet obrnil k Modrijanu, s kazalcem ustrelil vanj in pribil: »Tako bo! In potem boš visel! ...«

Modrijan je odpiral usta, a spregovoriti ni mogel. Bila je taka tišina, da je bilo glasno slišati vodo, ki je tekla v korito.

In v to tišino sta se na kolesih tiho pripeljala dva karabinjerja. Modrijan je skočil k njima in spregovoril. Karabinjerja sta prikimavala, potem pa sta stopila k Ravničarju, ga potrepljala po rami ter mu začela s kretnjami dopovedovati, naj odpelje hlode.

»Ne!« je odločno odbil.

Karabinjerja sta se spogledala, potegnili iz torbice verigo ter mu spet s kretnjami dopovedovala, da ga bosta odgnala, če ne odpelje hlodov.

»Ne! In še enkrat ne!« je ostro rekel Ravničar ter jima sam ponudil prekrižane roke.

Tedaj pa se je iz daljave oglasila znana, presunljiva sirena črnega avtomobila, ki je bil takrat strah in trepet vse doline. Ljudje so se razbežali. Tudi sam sem se pognal na kegljišče in stekel, toda spotaknil sem se in padel za grm zelenike. Rekel sem si, da se moram hitro pobrati, pa se nisem niti ganil, kakor bi me neka neznana moč tiščala k tlom.

Črni avtomobil je pridrvel in se ustavil. Štirje fašisti so vzvišeno stopili h karabinjerjema. Razgovor je bil kratek. Kmalu sta se umaknila in jim prepustila Ravničarja. Navalili so nanj in ga pobili na tla. A ni

obležal. Spravil se je na kolena in vstal. Spet so navalili nanj ...

Tedaj se je na cesti tako nenadoma prikazal Temnikar, kakor bi bil pognal iz zemlje. Vzravnano je stopal proti fašistom, kazal zdaj v topole, zdaj nase in ježno kričal:

»To je bila moja misel! Moja misel! Moja misel!«

Fašisti so obstali in začudeno gledali razburjenega in drznega starca. Ravničar pa se je zamajal proti njemu; z levico je mahal fašistom, češ da ni res, kar Temnikar govori, z desnico pa ga je odganjal:

»Beži, Jernej! Beži! Beži!«

Fašisti so se spogledali, nato so se nasmehnili, vzdignili kije in udarili po obeh. Ravničar se je počasi zrušil. Temnikar pa se je umaknil udarcu, se zagnal v prvega fašista in ga podrl na tla. Tedaj so ostali trije poskočili, besno zavpili in začeli divje udrihati po njem. Zagledal sem kri, ki je kapljala na pločnik in v cestni prah.

»Domov! Domov!« sem si ukazal. Vstal sem in stekel. Vas je bila prazna, most je bil prazen in prazna je bila dolina, ker ni bilo več topolov.

Tekel sem po kolovozu, kolikor so me nesle noge. Ustavil sem se šele na Ravničarjevem travniku. Srce mi je divje utripalo, v sencih mi je butalo. In bil sem strašansko žalosten.

Počasi sem stopil po zeleni otavi. Kmalu sem zabrodil v orumenele liste in kmalu sem stal pri treh svežih, belih štorih. Nekaj trenutkov sem stal nepremično. Potem sem se ozrl okrog sebe, si z rokavom obrisal solze in pokleknil na srednji štor. Sklenil sem

roke, pogledal v nebo ter iz dna svoje ponižane in žalostne duše zaprosil z bridkostjo in jezo:

»O Bog, ozri se na nas! Ali ne vidiš, kako trpimo? Daj, naj pride vojna! In naj pride tudi revolucija! ...«